

Tim Lorenzen

Johannes Bugenhagen als Reformator der öffentlichen Fürsorge. (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation Bd. 44). Tübingen: Mohr Siebeck 2008, 536 s. € 109.

Bugenhagen spillede en afgørende rolle for udformningen af den evangeliske kirke i Danmark, efter at Christian III havde gennemført bruddet med den katolske kirke i 1536. Gennem sit næsten 2-årige ophold i København, 1537-1539, og gennem den omfattende, livslange brevveksling mellem Christian III og ham, efter at han var vendt tilbage til Wittenberg, kom han til at sætte sit markante præg på den danske kirke og på denne kirkes forhold til det øvrige samfund. I de sidste 20-30 år er der foregået en livlig Bugenhagensforskning. Den har drejet sig om hans biografi, hans virke før han tilsluttede sig Luther i Wittenberg, hans eksegetiske arbejder, aspekter af hans teologi og hans kirkeordinansarbejder. I nærværende dissertation samler forfatteren – medarbejder ved afdelingen for kirkehistorie ved det evangeliske fakultet ved Ludwig-Maximilians-Universitet i München – sig om Bugenhagens overvejelser om fattigforsorgen og hans anvisninger for den praktiske gennemførelse af dem.

Efter en oversigt over kilderne og det historiske grundlag, kirkeordningerne i reformationstiden, gennemgår forf. i første del de teologiske motiver til forsorgen før og efter reformationen. Han viser her, hvorledes Bugenhagen i Pommern hørte hjemme i den af Erasmus inspirerede bibelhumanisme og udøvede kritik af den senmiddelalderlige teologi og praksis omkring udførelsen af de gode gerninger. Efter at være rejst til Wittenberg ”omvendte” han sig til Luthers teologi, blev Luthers mest fortrolige, sognepræst ved stadskirken, doktor og professor. Bugenhagen blev den lutherske bevægelses specialist i kirkeordninger. I *Sendebrevet til Hamburg* (1526) fremstillede han den sande, dvs. lutherske tro og gav anvisninger for de praktiske følger. Med udgangspunkt i bibeleksegesen viste han de gode gerningers plads i kristenlivet. Til sammenligning opridser forf. de synspunkter og anvisninger, som fandtes i sydtyske kirkeordninger, især dem, som Martin Bucer stod bag. Efter således at have fremstillet Bugenhagens teologiske motivation for forsorg redegør forf. i anden del for, hvorledes man i det praktiske liv skulle gennemføre hans tanker om *de gode gerninger*. Det drejer sig især om indretningen af fattigfonden (*Gemeiner Kasten*), dens indtægter og administration, om diakonatet, omsorgen for syge, ældre, kriminelle, unge mødre, studenter o.a.

Forf. viser mange steder Bugenhagens selvstændighed og originalitet. Det gælder bl.a. hans oprettelse af diakonembedet som et lægmandsembede med stor social ansvarlighed, hans bestræbelser på at værne om kvinders rettigheder, hans omhu for fødende kvinder, for jordmoderarbejdet, for oprettelse af pigeskoler, for problemerne omkring ihjelligelse af spædbørn. For ham skulle næstekærlighed gå foran ret. I sine anvisninger var han mere generøs

overfor fremmede og fattige og mere forsigtig med at anvende den lille bandlysning end Luther.

I flere afsnit kommer forf. også ind på den danske kirkeordinans (1537) og den slesvig-holstenske (1542), hvor Bugenhagen havde rådgivende funktion. Der savnes der konkrete anvisninger for forsorgen, som findes i andre kirkeordninger, og forf. antager, at dette skyldes hensyn til lokale traditioner. Under tesen om, at de ringestillede ikke fik det dårligere ved reformationen, inddrager han Troels Dahlerups bevisførelse herfor. Han gør også opmærksom på, at tiggeriet ikke blev afskaffet i Danmark og påpeger andre specielt danske afvigelser fra Bugenhagens andre kirkeordninger. Det er et uhyre grundigt arbejde, hvor forf. med stor omhu viser Bugenhagens særlige profil, hans grundlæggende udgangspunkt i bibeleksegesen, hans originalitet og grundlæggende syn på næstekærligheden i praksis.

Martin Schwarz Lausten

Søren Kierkegaard

Om min Forfatter-Virksomhed. Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet. Dette skal siges; saa være det da sagt. Hvad Christus dømmer om officiel Christendom. Øieblikket nr. 1-9. Guds Uforanderlighed. Øieblikket 10. Søren Kierkegaards Skrifter bind 13. Samt K13 Kommentarbeind. Udgivet af Søren Kierkegaard Forskningscenteret. København: Gads Forlag 2009. 418 + 647 s. Samlet pris kr. 525.

Som optakt til den såkaldte kirkekamp, der kulminerede i skriftserien *Øieblikket* 1-10, havde Kierkegaard offentliggjort hele 21 artikler i avisen *Fædrelandet*. Disse avisartikler, der altså går kronologisk forud for *Øieblikket*, udkommer dog først i SKS bind 14, da udgiverne har valgt at samle avisartikler fra hele forfatterskabet og udgive dem to-spaltet for at bevare avisformatet.

Dette bind indledes af det lille skrift *Om min Forfatter-Virksomhed* (1851), hvori det bl.a. hedder, at "Forfatterskabet, *totalt* betragtet, er religiøst fra Først til Sidst". Dernæst følger tre taler, udgivet med titlen *Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet* fra samme år. Det er rene perler. I den første findes udredningen om at læse Ny Testamente som et brev fra den elskede, en hjørnesteen i Kierkegaards bibelhermeneutik. Her skitseres også afværgeteknikker, hvis man vil undgå Guds Ord – og det er Skriften jo for Kierkegaard. Vover man ikke at være alene med den, så "tag den hellige Skrift, luk din Dør – men tag saa ti Ordbøger, fem og tyve Fortolkninger: saa kan Du læse den lige saa rolig og ugenert som Du læser Adresseavisen." For nu slet ikke at tale om, hvis der er "Udsigt til nye Læsemaader, og maaske ere fem Fortolkere af én Mening, og syv af en anden, og to af en mærkelig Mening, og tre vakkende eller har ingen Mening, og 'jeg selv er ikke ganske enig med mig selv om Meningen af dette Sted, eller, for at sige min Mening, jeg er af samme Mening som de tre vakkende, der ingen Mening har' o.s.v.". Den tredje tale om Ånden, der levendegør, har den hyppigt citerede passage om